ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24197623

“Ta’lim sifati”, “kasbiy kompetentlik” va “malaka oshirish” tushunchalarining mazmun-mohiyati va pedagogik xususiyatlari

Raximova Shaxlo Baxtiyorovna –
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6658-7891

Annotatsiya. *Maqolada zamonaviy pedagogika va ta’lim menejmentining tayanch tushunchalari bo‘lgan “ta’lim sifati”, “kasbiy kompetentlik” va “malaka oshirish” kategoriyalarining mazmun-mohiyati, tarkibiy tuzilishi va pedagogik xususiyatlari tizimli tahlil qilingan. Xorijiy, MDH va mahalliy olimlarning qarashlari qiyosiy o‘rganilib, har bir tushunchaga ishchi ta’rif berilgan. Uchala kategoriya o‘rtasidagi bog‘liqlik “malaka oshirish – kasbiy kompetentlik – ta’lim sifati” modeli ko‘rinishida asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim sifati, kasbiy kompetentlik, kompetensiya, malaka oshirish, uzluksiz kasbiy rivojlanish, andragogika, sifat menejmenti, maktabgacha ta’lim.*

«Сущность и педагогические особенности понятий “качество образования”, “профессиональная компетентность” и “повышение квалификации”»

Аннотация. *В статье представлен аналитический обзор модели развития навыков понимания прочитанного у учащихся начальной школы; рассматриваются ее структурные элементы, значимость каждого из них, а также методы их развития. Теоретическая модель дополняется примерами из современных научных исследований. Статья может служить методическим пособием для педагогов, специалистов по разработке учебных программ и исследователей в области начального образования.*

Ключевые слова: *качество образования, профессиональная компетентность, компетенция, повышение квалификации, непрерывное профессиональное развитие, андрагогика, дошкольное образование.*

The essence and pedagogical characteristics of the concepts of “quality of education”, “professional competence” and “professional development”

Annotation. *The article analyses the essence, structure and pedagogical features of*

three key categories of educational management: “quality of education”, “professional competence” and “in-service training”. Based on a comparative study of foreign, CIS and Uzbek scholarship, the author proposes original definitions of each concept and substantiates the model of their interrelation “in-service training – professional competence – quality of education”.

Keywords: *quality of education, professional competence, competency, in-service training, continuing professional development, andragogy, preschool education.*

KIRISH

Jahon ta’lim tizimlari bugungi kunda miqdoriy kengayish bosqichidan sifat bosqichiga o‘tmoqda. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari orasida 4-maqsad aynan “inklyuziv, adolatli va sifatli ta’limni ta’minlash”ga bag‘ishlangan. YUNESKOning Incheon deklaratsiyasida esa malakali va qo‘llab-quvvatlangan boshqaruv va pedagog kadrlar sifatli ta’limning hal qiluvchi sharti sifatida e’tirof etilgan .

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda pedagog xodimlarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borishi ularning huquqi va majburiyati sifatida belgilangan . Shuningdek, Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida pedagog kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish alohida vazifa sifatida qo‘yilgan. Shunga qaramay, amaliyotda “ta’lim sifati”, “kasbiy kompetentlik” va “malaka oshirish” tushunchalari ko‘pincha sinonim sifatida yoki aksincha, bir-biridan uzilgan holda qo‘llanadi. Natijada malaka oshirish kurslarining pedagog kompetentligi va bolalar rivojlanishiga ta’siri baholanmay qoladi. Tadqiqotning maqsadi mazkur uch tushunchaning mazmun-mohiyati va pedagogik xususiyatlarini ochib berish hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini nazariy asoslash hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

“Ta’lim sifati” tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida sifat menejmenti g‘oyalarining ta’lim sohasiga ko‘chirilishi natijasida shakllangan. U.E.Deming sifatni tizimdagi jarayonlarni uzluksiz takomillashtirish mahsuli deb hisoblagan. E.Sallis bu yondashuvni ta’limga moslashtirib, sifatni muassasaning ichki madaniyati va barcha ishtirokchilarning umumiy mas’uliyati bilan bog‘lagan. L.Harvey va D.Green sifatni besh xil ma’noda talqin qilish mumkinligini ko‘rsatgan: istisno (yuksak daraja), mukammallik, maqsadga muvofiqlik, sarflangan mablag‘ga munosib natija va transformatsiya. M.M.Potashnik esa ta’lim sifatini maqsad va natija nisbati sifatida ta’riflab, natija shaxs rivojlanishi bilan o‘lchanishini asoslagan.

“Kompetentlik” tushunchasining ilmiy muomalaga kirishida J.Raven tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi. U kompetentlikni muayyan faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, motivatsiya va qadriyatlar majmui sifatida talqin qilgan. L.Spencer va S.Spencer “aysberg” modeli orqali ko‘rinadigan bilim va ko‘nikmalar ostida motivlar, shaxsiy xislatlar va o‘z-o‘zini anglash yotishini ko‘rsatgan. I.A.Zimnyaya va A.V.Xutorskoy “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini farqlab, birinchisini shaxsga qo‘yiladigan talab, ikkinchisini esa shu talabni egallaganlik darajasi sifatida izohlagan. A.K.Markova kadrlarning kasbiy kompetentligini pedagogik faoliyat, muloqot va shaxsiy rivojlanish birligi sifatida tadqiq etgan. “Malaka oshirish” muammosi kattalar ta’limi – andragogika doirasida keng o‘rganilgan. M.Knowles kattalarning o‘qishi mustaqillik, hayotiy tajribaga tayanish, amaliy muammoni hal etishga yo‘naltirilganlik va ichki motivatsiyaga asoslanishini ko‘rsatgan. T.Guskey malaka oshirish samaradorligini besh darajada baholash modelini ishlab chiqqan. L.Darling-Hammond va hammualliflari samarali kasbiy rivojlanishning yetti belgisini aniqlagan: mazmunga yo‘naltirilganlik, faol o‘qish,

hamkorlik, ilg‘or tajriba namunalari, murabbiylik, qaytar aloqa va davomiylik. TALIS tadqiqoti ham hamkorlikka asoslangan uzoq muddatli shakllar samaraliroq ekanini tasdiqlagan. O‘zbek olimlaridan N.A.Muslimov kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini, R.X.Djurayev va S.T.Turg‘unov ta’lim sifatini boshqarish masalalarini tadqiq etgan. Biroq uchala tushunchaning maktabgacha ta’lim kontekstidagi yaxlit o‘zaro bog‘liqligi yetarli ochib berilmagan. Asosiy yondashuvlar 1-jadvalda umumlashtirildi.

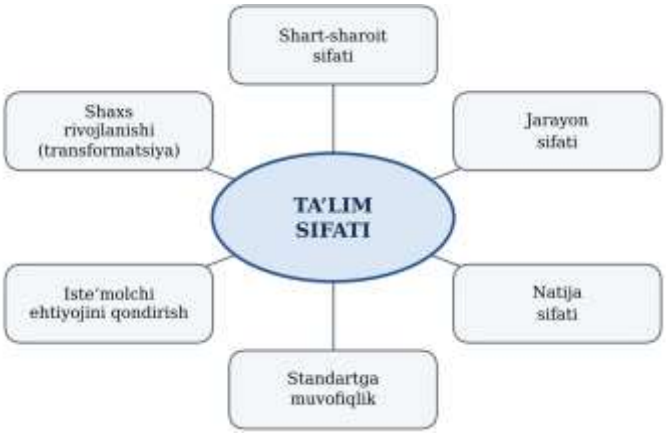
1-jadval.

Tayanch tushunchalarga oid ilmiy yondashuvlar

Tushuncha	Yondashuv	Namoyandalari	Asosiy g‘oyasi
Ta’lim sifati	Menejment (TQM)	U.E.Deming, E.Sallis	Sifat – jarayonlarni uzluksiz takomillashtirish mahsuli
Ta’lim sifati	Ko‘p ma’noli	L.Harvey, D.Green	Sifat – manfaatdor tomonlarga bog‘liq nisbiy kategoriya
Kasbiy kompetentlik	Shaxsiy-faoliyatli	J.Raven, L.Spencer	Bilim, ko‘nikma, motiv va qadriyatlar birligi
Kasbiy kompetentlik	Kompetensiyaviy	I.A.Zimnyaya, A.V.Xutorskoy	Kompetensiya talab, kompetentlik egallanganlik darajasi
Malaka oshirish	Andragogik	M.Knowles	Kattalar o‘qishining o‘ziga xos tamoyillari
Malaka oshirish	Natijaviy-baholash	T.Guskey, L.Darling-Hammond	Samaradorlik pedagog amaliyoti va ta’lim oluvchi natijasi bilan o‘lchanadi

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotda tizimli-strukturaviy, kompetensiyaviy va andragogik yondashuvlar metodologik asos qilib olindi. Terminologik tahlil (tushunchalarning lug‘aviy, me’yoriy va ilmiy ta’riflarini taqqoslash), qiyosiy-tarixiy tahlil, me’yoriy-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili, tizimli tahlil va sintez hamda pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tushunchalarning tarkibiy tuzilmasi klaster usulida, o‘zaro bog‘liqligi esa grafik model ko‘rinishida ifodalandi. ***“Ta’lim sifati” tushunchasining mazmun-mohiyati.*** Adabiyotlar tahlili ta’lim sifatiga uch nuqtai nazardan yondashilishini ko‘rsatdi: **standartga muvofiqlik** (davlat ta’lim standartlari talablarining bajarilishi), **iste’molchi ehtiyojini qondirish** (ota-onalar va jamiyat kutganlariga mos kelish) va **shaxs rivojlanishi** (ta’lim oluvchidagi ijobiy o‘zgarish). Ushbu talqinlar hamda sifatning shart-sharoit, jarayon va natija qismlari 1-rasmdagi klasterda birlashtirildi.

1-rasm. “Ta’lim sifati” tushunchasi klasteri

2-jadval

Ta’lim sifatining tarkibiy qismlari va maktabgacha ta’limdagi ko‘rsatkichlari

Tarkibiy qism	**Mazmuni**	**Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi ko‘rsatkichlar**
Shart-sharoit sifati	Jarayonni ta’minlovchi resurslar	Rahbar va pedagog kadrlar malakasi, rivojlantiruvchi muhit, moddiy-texnik baza
Jarayon sifati	Ta’lim-tarbiyaning tashkil etilishi	Pedagog va bola munosabati, o‘yin faoliyati, individual yondashuv, oila bilan hamkorlik
Natija sifati	Ta’lim oluvchidagi o‘zgarishlar	Bolaning jismoniy, ijtimoiy-hissiy, nutqiy, bilish va ijodiy rivojlanishi, maktabga tayyorligi

Jadvaldan ko‘rinadiki, pedagog malakasi shart-sharoit sifatiga kiradi, ammo uning ta’siri jarayon sifati orqali natija sifatiga yetib boradi. Demak, malaka oshirish ta’lim sifatining bilvosita, lekin hal qiluvchi omilidir. Uning pedagogik xususiyatlari: ko‘p o‘lchovlilik, nisbiylik, dinamiklik va o‘lchanuvchanlik.

Ishchi ta’rif. Ta’lim sifati – ta’lim tizimi shart-sharoitlari, jarayonlari va natijalarining davlat ta’lim standartlari, shaxs, jamiyat va davlat ehtiyojlariga muvofiqlik darajasini ifodalovchi, ta’lim oluvchi shaxsidagi ijobiy o‘zgarishlar orqali namoyon bo‘ladigan integrativ pedagogik kategoriya.

2. “Kasbiy kompetentlik” tushunchasining mazmun-mohiyati

Adabiyotlarda “kompetensiya”, “kompetentlik” va “malaka” tushunchalari ko‘pincha aralashtiriladi, ularning farqi 3-jadvalda ko‘rsatilgan.

3-jadval

“Kompetensiya”, “kompetentlik” va “malaka” tushunchalarining qiyosiy tavsifi

Mezon	**Kompetensiya**	**Kompetentlik**	**Malaka (kvalifikatsiya)**
Mohiyati	Faoliyatga qo‘yiladigan talab	Shaxsning talabni egallaganlik darajasi	Rasman tasdiqlangan tayyorgarlik
Namoyon bo‘lishi	Kasb standarti, malaka talablari	Real kasbiy faoliyat natijasi	Diplom, sertifikat, toifa
Xususiyati	Nisbatan barqaror	Dinamik, rivojlanib boradi	Muayyan muddatga belgilanadi
Baholanishi	Ekspert kelishuvi	Kuzatuv, portfolio, faoliyat natijalari	Attestatsiya, imtihon

Shunday qilib, kompetensiya “nima qila olishi kerak”, kompetentlik “haqiqatda nima qila oladi”, malaka esa “nimani rasman tasdiqlagan” degan savolga javob beradi. Pedagogning kasbiy kompetentligi beshta o‘zaro bog‘liq komponentdan tashkil topadi (2-rasm).

2-rasm. Pedagog kasbiy kompetentligi tarkibiy komponentlari klasteri

Ishchi ta’rif. Pedagogning kasbiy kompetentligi – kasbiy-pedagogik faoliyatni zamonaviy talablar va ta’lim oluvchining individual ehtiyojlariga muvofiq samarali amalga oshirishni ta’minlovchi motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsional-faoliyatli, kommunikativ va refleksiv komponentlarning integrativ birligidan iborat, uzluksiz rivojlanib boruvchi shaxsiy-kasbiy sifat.

“Malaka oshirish” tushunchasining mazmun-mohiyati

An’anaviy talqinda malaka oshirish – bilim va ko‘nikmalarni muayyan muddatda yangilashga qaratilgan qisqa muddatli kurs. Zamonaviy yondashuvda esa u uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimining tarkibiy qismidir (4-jadval), uning pedagogik xususiyatlari 3-rasmda aks ettirilgan.

4-jadval

Malaka oshirishning an’anaviy va zamonaviy paradigmalari

Mezon	An’anaviy paradigma	Zamonaviy paradigma
Maqsad	Bilimni yangilash	Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish
Davriylik	Bir necha yilda bir marta kurs	Uzluksiz, yil davomida
Mazmun	Yagona markazlashgan dastur	Individual ehtiyojga moslashgan modulli dastur
Shakl	Ma’ruza, an’anaviy auditoriya	Aralash ta’lim, trening, murabbiylik, professional hamjamiyat
Tinglovchi o‘rni	Axborotni passiv qabul qiluvchi	Faol subyekt, tajriba manbai
Baholash	Yakuniy test, sertifikat	Amaliyotdagi o‘zgarish va bolalar natijalariga ta’sir

3-rasm. “Malaka oshirish” tushunchasining pedagogik xususiyatlari klasteri

Malaka oshirish samaradorligini baholash uchun T.Guskey modelini maktabgacha ta’lim sharoitiga moslashtirish taklif etiladi (5-jadval).

5-jadval

Malaka oshirish samaradorligini baholash darajalari (T.Guskey modeli asosida)

Daraja	Nima baholanadi	Baholash usullari
Tinglovchi munosabati	Kursdan qoniqish, foydaliligi	So‘rovnoma
O‘zlashtirish	Yangi bilim va ko‘nikmalar	Test, keys, amaliy topshiriq

Daraja	Nima baholanadi	Baholash usullari
Tashkiliy ko'mak	Rahbar ko'magi, resurslar, metodik xizmat	Intervyu, hujjatlar tahlili
Amaliyotda qo'llash	Pedagog faoliyatidagi o'zgarish	Kuzatuv, portfolio
Ta'lim oluvchi natijasi	Bolalar rivojlanishidagi o'zgarish	Monitoring, pedagogik diagnostika

Ishchi ta'rif. *Malaka oshirish – rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy ehtiyojlari diagnostikasiga asoslangan, andragogik tamoyillar asosida uzluksiz tashkil etiladigan hamda natijasi rahbar va pedagoglar amaliyotidagi va ta'lim oluvchilar rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlar bilan o'lchanadigan kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni.*

Tahlil natijalari uchala kategoriya "vosita – mazmun – maqsad" munosabatida ekanini ko'rsatdi: malaka oshirish vosita, kasbiy kompetentlik uning bevosita natijasi, ta'lim sifati esa yakuniy maqsad. Ta'lim sifati monitoringi natijalari esa malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojni aniqlash manbai bo'lib, tizim yopiq sikl sifatida ishlaydi (4-rasm).

4-rasm. "Malaka oshirish – kasbiy kompetentlik – ta'lim sifati" o'zaro bog'liqlik modeli

Demak, malaka oshirish sifatini faqatgina test natijalari bilan emas, balki direktor va pedagoglar amaliyoti va bolalar rivojlanishidagi o'zgarishlar bilan ham baholash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

"Ta'lim sifati" shart-sharoit, jarayon va natija sifatini birlashtiruvchi integrativ kategoriya bo'lib, uning yakuniy mezoni ta'lim oluvchidagi ijobiy o'zgarishlardir.

"Kasbiy kompetentlik" talabni emas, balki shaxsning real faoliyatda namoyon bo'ladigan imkoniyatini ifodalaydi va beshta komponent birligidan iborat.

"Malaka oshirish" zamonaviy talqinda ehtiyojlarga asoslangan uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonidir.

Uchala tushuncha qaytar aloqa orqali yopiq siklni tashkil etadi va malaka oshirish sifati pirovardida ta'lim oluvchilar natijalari orqali ham baholanishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tizimi uchun quyidagilar taklif etiladi:

malaka oshirish dasturlarini direktor va pedagoglar kasbiy ehtiyojlari diagnostikasi asosida modulli va individual ta'lim trayektoriyasi ko'rinishida shakllantirish;

kurslardan keyingi 3–6 oy davomida direktor va pedagoglar amaliyotini kuzatish, murabbiylik va professional hamjamiyatlarni rivojlantirish;

ta'lim sifati monitoringi natijalarini malaka oshirish mazmunini yangilash uchun qaytar aloqa manbai sifatida ishlatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son. URL: https://lex.uz/docs/5013007
2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son. URL: https://lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. 2019-yil 8-may, PQ-4312-son. URL: https://lex.uz
4. Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T.: Voris, 2006. – 264 b.
5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. – T., 2007. – 315 b.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
8. Поташник М.М. Управление качеством образования. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 448 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
10. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
11. Darling-Hammond L., Hyler M.E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development. – Palo Alto, CA: Learning Policy Institute, 2017. – 76 p.
12. Deming W.E. Out of the Crisis. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 507 p.
13. Guskey T.R. Evaluating Professional Development. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2000. – 307 p.
14. Harvey L., Green D. Defining quality // Assessment & Evaluation in Higher Education. – 1993. – Vol. 18, No. 1. – P. 9–34.
15. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy. – New York: Cambridge Books, 1980. – 400 p.
16. OECD. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 216 p.
17. Sallis E. Total Quality Management in Education. 3rd ed. – London: Kogan Page, 2002. – 164 p.
18. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1993. – 372 p.
19. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris: UNESCO, 2016. – 86 p.
20. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. – New York, 2015. – 35 p.